

Відносини виборців і політичних партій як предмет наукового аналізу

Юрій Шведа,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Львівського національного університету

ім. І. Франка

Виборча поведінка стала однією зі сфер наукових досліджень, яка дає можливість з'ясувати стосунки, що виникають між виборцями і політичними партіями, котрі виражаються в акті голосування. Виборці і політичні партії відіграють суттєву роль в процесі виборчого змагання, де „результат виборів не є винятково процесом діяльності політичних партій, як і не є результатом винятково рішення самих виборців... є він продуктом взаємовпливів між партіями і виборцями” [16, с. 7].

Дослідники дотримуються переважно кількох основних концепцій аналізу електоральної поведінки.

Концепція географії виборів пояснює результати волевиявлення виборців впливом на них географічних факторів. Її засновник А. Зігфрід, аналізуючи виборчі кампанії у Франції, звернув увагу на існування районів, де досить довго політичні симпатії виборців лишаються незмінними, хоча структури політичних партій і політичних систем, а також політична ситуація в країні зазнавали суттєвих змін. Висновок А. Зігфріда полягав у тому, що стабільність політичних поглядів виборців у цих районах пояснюється своєрідністю природних та соціальних умов.

Концепція багатофакторної оцінки виборів пояснює результати волевиявлення виборців впливом не одного, а множини факторів. Її розробили вчені Наффілдського коледжу (США). Суть концепції полягає в тому, що, поряд із статистичними даними про результати виборів, при аналізі слід враховувати і роль поточної політики до виборів і особливо в період виборчої кампанії, відбір кандидатів, взаємозв'язок між партійною і виборчою кампаніями, становище політичних партій тощо.

В основі концепції оцінки виборів на основі соціальних опитувань лежить соціально-психологічний напрям досліджень електоральної поведінки, започаткований вченими Мічиганського університету

(США).

Концепція впливу виборців із змінними перевагами на результати виборів пояснює результати виборів впливом на них позиції виборців із змінними настроями. Береться до уваги категорія виборців, які під час різних виборчих кампаній голосують за різні партії. Вони не мають чіткої політичної орієнтації і роблять вибір напередодні голосування, часто під впливом випадкових мотивів. За дослідженнями німецьких вчених, численність таких виборців коливається в межах 10 - 15 %. А це може справляти суттєвий вплив на результати виборів, а відтак і на стабільність політичних інститутів та політичної системи загалом. Важливе значення у цій концепції має проблема з'ясування передумов і причин такого явища. Щодо цього існує кілька точок зору. Так, представники Мічиганської школи вважають, що передумовою нестабільних виборчих симпатій є неоднорідний характер інформації. Відзначається певна закономірність: чим різноманітнішою є інформація, тим вища ймовірність зміни політичних симпатій (преваг) виборцями. Більшість вчених робить висновок, що рішення, які приймають виборці, визначаються: а) економічною та політичною ситуацією в країні; б) можливостями особистої самореалізації в процесі виборів.

У межах цієї концепції аналізується також питання про причини зміни симпатій (преваг) виборців. Основний висновок: якщо раніше такі виборці характеризувалися як аполітичні та непоінформовані, то нині вони незалежні і при своєму виборі виходять з позицій власного розуміння політичної та економічної доцільності. Така трактовка пояснюється теорією „економічних основ політики”, яка розглядає виборця як людину, котра в умовах ринкової економіки діє за законами ринку. Виборець обирає з програм, запропонованих різними партіями, ту, яка найбільше відповідає його політичним та економічним інтересам. Відтак він стає „непостійним” виборцем. Останнім часом дослідники схиляються до думки, що виборці зі змінними перевагами – це мобільні в соціальному і політичному сенсі громадяни. Вони належать зазвичай до середнього міського класу. І ще один висновок: сільське населення голосує більш традиційно. Відсоток виборців із змінними перевагами тут значно нижчий, ніж серед міського населення [7, с. 249].

Процес взаємодії партій та виборців особливо залежить від характеру електорату. Загалом вирізняють два його типи – структурований і неструктурований.

Виборче рішення структурованого електорату є результатом тривалої партійної ідентифікації, зумовленої структурою соціо-політичних поділів в країні. Іншими словами, виборче рішення відображає соціальні та політичні чинники, які впливають на характер голосування. Такі „голоси приналежності” зумовлюються міцними зв'язками партії з певною соціальною групою.

Неструктурований електорат реагує на політичні проблеми, важливі

для нього в певний час, а тому він нестабільний. Такі виборці слабо пов'язані з політичними партіями, а відтак часто змінюють свої переваги.

Виборчу поведінку зазвичай прийнято аналізувати на рівнях індивідуальному, аби зрозуміти мотиви, якими керуються окремі виборці під час голосування, та груповому (інтегрованому), щоб зрозуміти характер соціальних зв'язків, які виникають на виборчому рівні.

Виборча поведінка на індивідуальному рівні

Більшість дослідників виборчої поведінки дотримується думки, що сучасний електорат самодіяльний і підготовлений, що він має досить високий рівень освіти і йому доступні різні джерела інформації. Такий виборець схильний до індивідуальної оцінки інформації, а не керується своєю приналежністю до певної соціальної групи. В такій ситуації йдеться про „голоси думки” (Vote of opinion), а „голоси приналежності” (Vote of belonging) відходять на другий план.

А. Парізі та Г. Пасквіно (1980) вирізняли три типи виборчих голосів на індивідуальному рівні.

Голос думки (Vote of opinion). Цей тип голосів є виразом рішення виборця, прийнятого на підставі багатьох пропозицій і програмових рішень, репрезентованих політичними партіями. „Голос думки” притаманний виборцям, які належать до середнього класу і, частково, до груп робітничого класу, що працює у великій промисловості. Цей тип голосів пов'язаний з появою комунікаційних та організаційних структур, які об'єднують виборця з тими, кого обирають. Істотну роль тут відіграють два чинники: 1) мас-медіа, які, як канал політичної інформації, окреслюють коло даних, що уможливають прийняття остаточного рішення; 2) підвищення рівня освіти, що дає виборцю можливість отримати більше інформації, що стимулює його приймати самостійне рішення. Завдяки цим чинникам формується орієнтація, яка становить базу голосів думки. Наслідками такого способу формування виборчої поведінки є: а) високий ступінь непевності щодо підсумків виборів – цей тип голосу формує дуже широку та відкриту виборчу конкуренцію; б) значна залежність партій від зміни громадської думки; в) нестабільність і змінність виборчої поведінки, що значно узалежнює цей тип голосу від різного роду консультацій (наприклад, регіональних, національних) [13, с. 14 - 15].

Симптомом домінування „голосу думки” є зростання важливості певних політичних питань для рішення індивідуального виборця. І. Бадж і Д. Фарле називають це явище раціональним вибором (rational choice). Це означає, що виборець оцінює здобутки і втрати, пов'язані з його лінією поведінки. Якщо цей баланс позитивний, то виборець приймає остаточне рішення [3, с. 7].

Загалом процес прийняття виборчого рішення стає домінуючим через необхідність спрощення вибору. Іншими словами, виборець спрощує комплекс політичних проблем, орієнтуючись на найістотніші для нього

Відносини виборців і політичних партій як предмет наукового аналізу

Юрій Шведа

питання. І голосує за партію, яка отримує його найвищу позитивну оцінку.

І. Бадж і Д. Фарле, спираючись на результати виборчих досліджень в 23 демократіях (в тому числі 15 європейських), зауважили, що у виборах домінували чотири групи програмових питань [3, с. 36]. З 140 проаналізованих європейських виборів у 120 істотну роль відіграла оцінка попередньої діяльності уряду (пов'язана з думкою виборців щодо потенційної здатності конкретної партійної команди ефективно керувати політикою держави), в 60 – оцінка конкретного кандидата, в 54 – проблема розподілу національного доходу, в 50 – проблеми міжнародної політики. У Данії, Фінляндії, Голландії, Норвегії та Великій Британії у всіх виборах важливу роль відіграє оцінка попередньої політики уряду. Оцінка ж особистих якостей кандидата є основним мотивом виборчого рішення у Великій Британії, Німеччині та Ірландії. Проблема розподілу національного доходу особливо проявляється у парламентських виборах у Великій Британії, Данії та Італії, а питання, пов'язані з міжнародною політикою, у Фінляндії, Норвегії, Німеччині та Великій Британії. У деяких країнах виникають одночасно й інші політичні питання, загального впливу яких на виборчу поведінку не слід недооцінювати. Наприклад, у Франції та Німеччині значну роль відіграє проблема громадської безпеки і спокою, у Бельгії – етнічні проблеми і проблема зміни конституції, в Фінляндії – сільськогосподарські проблеми і конфлікт центр – периферія, в скандинавських країнах та Голландії – проблематика прав і громадянських свобод, в Італії і Голландії – релігійні проблеми.

Дж. Гофріхтер, аналізуючи результати соціологічних досліджень в 1986 - 1989 роках, зауважує, що в 12 країнах Західної Європи дві групи політичних респондентів оцінили як особливо важливі проблеми, пов'язані з охороною довкілля, та економічні проблеми (безробіття, стабільність цін, соціальне забезпечення) [8, с. 124 - 128]. В другій половині 1989 року проблема безробіття вийшла на перший план. В середньому 95,3 % респондентів визнало саме її найістотнішою, а близько 94 % - проблему довкілля. В Греції, Іспанії, Ірландії, Італії, Франції і Португалії домінували економічні питання. Натомість в Німеччині, Данії і Голландії переважали проблеми довкілля [7, с. 97].

І. Бадж і Д. Фарле виокремили й конкретні політичні проблеми (issues), істотні у виборах в 14 тематичних групах. Політичними проблемами, які найчастіше піддавалися оцінці виборців, були: а) раціональне сприйняття партії, яка здійснює державну владу – ефективність управління, економічна стабільність, корупція тощо; б) особисті риси кандидатів; в) міжнародні відносини; г) соціоекономічний розподіл національного доходу, пов'язаний, насамперед, з політикою держави добробуту (у скандинавських країнах та Австрії). Решта 10 політичних проблем виступали як істотні в 8 - 20 % досліджуваних виборах. За приклад тут може правити проблема конституційних змін у Бельгії (простежується

вона у 6 з 10 виборів), або ж проблема суспільного устрою і громадського порядку у Франції та ФРН (3 з 7) [3, с. 34 - 37].

Деякі політичні проблеми, представлені політичними партіями, можуть збільшити кількість голосів виборців. Кореспондує це з типом „голосів думки”: виборець голосує за партію, які найліпше відображають його погляди і політичний темперамент.

Отже, добір політичних питань політичними партіями може впливати на модифікацію виборчої поведінки електорату, схильного до „голосу думки”. Показово, що соціалістичні партії, прагнучи поліпшити свою виборчу позицію, наголошують, як правило, на соціоекономічних проблемах. Буржуазні ж партії акцентують увагу на проблемах суспільного устрою і громадського порядку, моральних і релігійних питаннях, а також на питаннях зменшення державного контролю та регламентації політичного процесу.

Не слід, однак, переоцінювати значення конкретних політичних проблем як чинника, що сприяє здобуттю додаткових голосів. І. Бадж і Д. Фарле вважають, що у виняткових ситуаціях партія може розраховувати на здобуття 10 - 12 % голосів в результаті ефективної акцептації актуальних політичних проблем. Близько 30 - 50 % виборчих голосів має бути результатом інших чинників.

Голос приналежності (Vote of Belonging). Наскільки „голос думки” стосується процесу змін, настільки „голос приналежності” стосується тягlosti, залежності від існуючої соціальної структури. Цей тип виборчої поведінки підтверджує суб’єктивну ідентифікацію виборця з політичною силою, яка має органічний зв’язок із соціальною групою, до якої належить виборець. „Голос приналежності” є сумою соціальної і партійної ідентифікації виборців. Цей тип голосів не пов’язується з прискіпливою оцінкою програми партії - на перший план виборець висуває групову (партійну) ідентифікацію. „Голос приналежності” віддається в межах так званої обмеженої автономії, коли голосування за певну партію обумовлюється почуттям ідентифікації, а не апробації програми. Такий голос пов’язаний із соціальною базою виборця. (В Італії, наприклад, фермери репрезентують тип католицької приналежності й голосують, передусім, за християнських демократів, тоді як робітництво підтримує лівих).

„Голос приналежності” пов’язаний з партійною орієнтацією виборця. В дуже вузькому вигляді він відображає зміни в політичному середовищі (події на політичній арені), результати індивідуальних виборчих консультацій [9, с. 236].

П. Конверт вводить поняття нормального голосу (Normal Vote). Він акцентує увагу на існуванні серед більшості виборців тривалого зв’язку з політичними партіями [4, с. 27]. Це є певною аналітичною конструкцією, яка спирається на існування партійної ідентифікації. Оцінка величини „нормального голосу” є результатом співвідношення загальної кількості

Юрій Шведа

голосів, отриманих політичною партією, з голосами тієї частини партійного електорату, яка переймається конкретною політичною проблемою.

Голос змін (Vote of Exchange). Він не є простим вираженням думки щодо політичної програми чи підтвердженням групової приналежності. Він свідчить про зв'язок виборця і з тими, кого обирають. У цьому випадку предметом вибору є завжди конкретна структура, оскільки саме такий актор може безпосередньо реагувати на очікування виборця. „Голос змін” – це щось на зразок торгів, скерованих на забезпечення певних потреб або зміцнення певних інтересів виборців. У цьому випадку (на противагу „голосу думки”) зв'язок між рішенням виборця і задоволенням інтересів є миттєвим і персоніфікованим. Існує безпосередній, особистий контакт між виборцем і тим, кого обирають. Очікується, що кандидат принесе користь виборцю чи групі, яку він репрезентує. Часто підкреслюється, що „голос змін” характерний для частини суспільства, котра перебуває поза політичною системою або на її периферії. Якщо цей тип голосів не може знайти безпосереднього вираження в стосунках між двома зацікавленими сторонами, тоді, як правило, він переходить у „голос протесту”. Це може набирати також характеру абсцесії під час акту голосування. В італійському випадку „голос змін” асоціюється з міською та сільською малою буржуазією або ж зі старим середнім класом. Найчастіше він детермінується економічною ситуацією в регіоні, яка й визначає кількість і характер індивідуальних потреб, а також можливість їх реалізації та силу цього голосу [13, с. 235 - 236].

Виборча поведінка на інтегрованому рівні

В характері виборчої поведінки на інтегрованому рівні може спостерігатися елемент сталості чи зміни. Про те, який з них домінує в конкретній національній партійній системі, зумовлюючи виборчу поведінку, можна судити на основі аналізу кількох виборів. Природно, можуть відбуватися зміни у поведінці виборців у двох послідовних виборах (так звані критичні зміни), але це буває рідко.

На виборчу поведінку впливають соціально-політичні поділи (посилення старих чи формування нових) і здатність політичних партій швидко реагувати на зміни. Якщо політична партія спроможна швидко реагувати на нові проблеми, наприклад, шляхом зміни своєї програми, то вона може розраховувати на підтримку попереднього електорату. Якщо ж партія не вишукує шляхів розв'язання назрілих соціальних проблем, то вона може втратити попередню виборчу базу, яка „перенесе” свої голоси на інші угруповання.

Структура соціально-політичних поділів у сучасних суспільствах, набираючи різних форм і створюючи різні конфігурації, впливає на формування партійних систем. Формувалися вони зазвичай в час поширення загального виборчого права на початку ХХ століття. Саме цей фактор став „каталізатором”, що зумовлював процес „замороження”

структури соціально-політичних поділів. Цей термін увів у науковий обіг С. Роккан. Як засадничу причину „замороження” він подав факт певної мобілізації електорату в країнах Західної Європи в межах тривалих соціально-політичних поділів [15]. Запровадження загального виборчого права було останнім політичним явищем, яке призвело до потужної мобілізації нових виборців. Відтоді процес формування стабільної виборчої лояльності став вважатися завершеним. Це явище можна позначити терміном „загосподарювання” електорату політичними партіями.

Припущення С. Роккана в 1970-х роках підтвердили емпіричні дослідження Р. Роуза і Д. Урвіна, які вивчали нові тенденції в процесі надання політичним партіям підтримки електорату в 1945 - 1970 роках [17, с. 296].

Так, в 1960-х і на початку 1970-х років більшість політологів була переконана в існуванні тривалих і сталих зв'язків між електоратом і політичними партіями. Однак вже в 1970-х роках з'явилися симптоми, які свідчили про часткове „розмерзання” партійних систем та про очевидні зміни в політиці партій. У Бельгії, наприклад, відродились конфлікти на етнічній основі, що зумовило поділ трьох основних бельгійських партій (соціалістичної, ліберальної і християнсько-демократичної) на дві окремі частини, які репрезентували інтереси валлонців і фламандців.

З'являються й нові партії виразно етнічного спрямування. У Норвегії в результаті референдуму 1972 року щодо вступу держави в Євросоюз відновився конфлікт „центр - периферія”, який зумовив тимчасовий розпад традиційних виборчих коаліцій. У Голландії релігійні партії (католицька і протестантська), намагаючись зупинити ерозію власного електорату, створили 1980 року єдину християнську партію, що, безперечно, не могло не вплинути на характер виборчої поведінки. В Італії наприкінці 1970-х та на початку 1980-х років рівень підтримки комуністичної партії наблизився до рівня підтримки християнських партій. У виборах 1983 року ця різниця становила всього 3 %. У Данії 1973 року стався справжній „виборчий землетрус”. Кількість партій, репрезентованих в парламенті, зросла з 5 до 10. Рівень виборчої підтримки традиційних партій (соціал-демократичної, соціально-ліберальної, ліберальної і консервативної) знизився з 84 % до 58 %. Прогресивна партія, яка лише виникла, отримала несподівано високу підтримку виборців (15,9 %) і стала другою за популярністю.

Згодом постало питання про те, чи в контексті змін, які відбувалися з початку 1970-х років в політичних системах, справджується гіпотеза про „замерзання систем”. М. Маге було здійснено дослідження, подібне до тих, що їх виконували Р. Роуз і Д. Урвін. Відтак було зроблено висновок, що партійні системи Західної Європи не можна трактувати як стабільні за своєю природою [12, с. 92]. Такого ж висновку дійшов і М. Шамір [18, с. 70]. Аналізуючи процес еволюції європейських партійних систем (від кінця ХІХ століття), він зауважив, що домінуючою рисою їх є не стабільність, а зміна. Вчений стверджував, що „... більшість партійних систем не

Юрій Шведа

можна сприймати як стабільні, і тим більше, як „заморожені”. Гіпотеза „замерзання” має відійти” [18, с. 70]. Так само Дж. Лане та С. Ерсон оцінили домінуючі виборчі тенденції, починаючи з 1920-х років. Вони поставили під сумнів засадничий характер гіпотези С. Ліпсета і С. Роккана [11, с. 94 - 132]. М. Маге, М. Шамір, як і Дж. Лане та С. Ерсон, оцінюють процес зміни/тривалості через примат виборчої підтримки окремих політичних партій. Якщо навіть ця підтримка змінюється, то загальний електорат сучасних сімей політичних партій все ж залишається стабільним.

З 1945 року й до кінця 1970-х років середня виборча підтримка соціалістичних партій становила близько 31 % (в 1970-х вона зменшилась на 2,7 % порівняно з 1950-ми роками), християнсько-демократичних – 22 % (зниження на 3,3 %), консервативних – 15 % (зростання на 2,1 %), ліберальних – 11 % (зростання на 1,9 %). Підтримка партій нового типу відносно помірна (наприклад, для партій зелених вона становила в 1970-х роках 2,3 %, а нових лівих партій – 2,9 %).

Отже, гіпотеза про „замерзання партійних систем” видається досить обґрунтованою, принаймні в межах виборчої підтримки основних політичних партій. Партійні системи залишилися досить стабільними хоча б тоді, коли йдеться про домінуючий уклад соціо-політичних поділів [6]. „Старі” поділи, можливо, і втратили свою гостроту, однак і далі становлять досить значну основу виборчої поведінки. Загалом „нові” соціальні поділи (наприклад, постматеріалізм проти матеріалізму) не досягли ще такого значення, щоб можна було говорити про їх домінування в процесі структурування міжпартійної конкуренції.

Проблема полягає в необхідності відокремлення індивідуальної та інтегрованої (партійної) виборчої поведінки. Занепадає груповий стиль голосування, зростає явище індивідуалізації виборчого рішення. Мотиви, якими керується індивідуальний виборець, загалом не детермінуються його становищем в межах соціальної структури. З’явилося багато нових політичних проблем (охорона довкілля, ставлення до держави загального добробуту, проблеми мігрантів тощо), які посідають значно важливіше місце в ієрархії цінностей виборця, ніж ті, що зумовлюються його соціально-демографічним становищем. У політиці, однак, відбувається так, що ці нові проблеми вмонтовуються в традиційний уклад ліві - праві, посилюючи його. В 1990-х роках цей уклад значно відрізнявся від попереднього, однак він продовжує детермінувати біполярний характер ідеологічного змагання, що спирається на конкуренцію лівих і правих цінностей.

Типологія виборчої поведінки на інтегрованому рівні

Встановлення домінуючого в певній партійній системі типу виборчої поведінки може бути підставою для окремої політичної типології. Ця проблема детально описана в американській літературі. Загалом виокремлюють три домінуючі типи виборчої поведінки: стабільна виборча поведінка; зміна виборчої поведінки (перенесення виборчих преференцій);

втрата партійної лояльності.

Стабільна виборча поведінка. До 1960-х років виборча поведінка в Західній Європі характеризувалася стабільністю. Це означає, що виборець регулярно голосував за одну партію і цим підтверджував свій зв'язок з цим угрупованням. Таку виборчу лояльність визначали на основі партійної і соціально-культурної ідентифікації.

Партійна ідентифікація означає, що спосіб голосування залежить від лояльності до певної політичної партії, а не до певної соціальної групи, а тому вона часто іменується психологічною ідентифікацією. Соціально-культурна ідентифікація базується на тому, що головним мотивом голосування є причетність до певної соціальної групи. Цей тип ідентифікації розвивався переважно в Європі, де партійна лояльність невіддільна від соціальної структури та домінуючих у ній соціальних поділів. Тут електорат становить не окрему групу, а спільноту інтересів, зумовлених соціальним становищем і однаковим сприйняттям певних цінностей [5, с. 2].

Дослідники проблем політичної лояльності звертають увагу на відмінності в процесі формування зв'язків між політичними партіями і соціополітичною структурою регіону. В США обидві великі партії стабілізувалися в суспільстві значно раніше, ніж релігійні, професійні чи класові спільноти. Відтак домінуюча двопартійна схема змагання обумовила агрегацію інтересів, а також груп в широкі, досить нетривкі виборчі коаліції. Вони репрезентують окремі соціальні групи. Ідеологічні конфлікти в США набрали фрагментаризованого характеру, що означає появу асиметричного укладу політичної лояльності стосовно обох великих партій [14, с. 752 - 753].

Сформовані в такий спосіб тривалі партійні лояльності визначаються поняттям психологічної ідентифікації з конкретною політичною партією. Більшість виборців сформувала стабільні форми партійної орієнтації, які відображають позиції, успадковані від попередніх генерацій, щодо сприйняття певних політичних партій та їх лідерів. У такому укладі психологічна ідентифікація з політичною партією стає незалежним джерелом мотивації політичної позиції, а також виборчого рішення громадян, а оцінка виборцем конкретної політичної проблеми, кандидата чи події залежить від характеру його партійної лояльності. Дослідники помітили, що в США досить часто стабільна партійна лояльність не обов'язково відбивається в акті голосування. Це означає появу „несвропейських” процедур, які полягають в тому, що партійна лояльність та акт прийняття рішення виборцем не мають причинно-наслідкового зв'язку. Досить часто спостерігається ситуація, коли виборець ідентифікується з однією партією, а голос віддає за іншу. Пов'язано це, очевидно, з характером суспільно-політичного середовища. Порівняно з європейським, воно слабше структуроване (наприклад, партійна лояльність часто розвивається незалежно від соціального контексту, а

характер ідеологічних конфліктів залишається дуже складним), більше піддається впливу функціональних та кон'юнктурних чинників, а також більш відкрите до індивідуалізації політичного заклику.

Довго вважалося, що партійна лояльність відображає специфічні риси політичних партій, партійної системи та домінуючого типу партійної конкуренції. Отже, передбачалося, що політичний контекст може спричинити формування особливих форм партійної лояльності. Однак слід звернути увагу на специфічний аспект, що виникає з прийняттям такого підходу. Без уваги на те, чи виборець самоідентифікується з конкретною формальною організацією (партією), чи вирішальним є почуття групової ідентичності, лояльність до партії, її спроможність контролювати електорат в обох випадках залежить від процесу, який часто не залежить від неї. Можна, очевидно, розмірковувати, чи процес безпосереднього (психологічного), а чи опосередкованого (через ідентифікацію з соціальною групою чи організаційними репрезентантами її інтересів) зв'язку виборців з партіями є ефективнішим стосовно бачення її інтересів.

Спробуємо поглянути на цю проблему з дещо іншого боку: проаналізуємо виборчу лояльність в країнах Західної Європи.

Чи справді стабілізацію виборчої поведінки в цьому регіоні слід розглядати лише в категоріях соціально-структурної парадигми? Очевидно, щоб це стверджувати, необхідно було б зважити на результати досліджень індивідуальної виборчої поведінки. Показово, що К. Бакер, вивчаючи німецьку партійну систему, дійшов висновку, що соціально-структурна ідентифікація застосовується тут через ідентифікацію психологічну і, власне вона може бути найкращим способом передбачення, особливо серед молоді, індивідуальних виборчих рішень. Б. Річардсон, підсумовуючи результати своїх соціологічних досліджень 1980-х років у Німеччині, Великій Британії і Голландії, зауважив, що в середньому від 50 до 70 % респондентів мали доволі міцний психологічний зв'язок з партіями. Б. Річардсон, на відміну від К. Бакера, не вважає, що тут маємо справу з заміною однієї моделі на іншу. Обидва джерела стабільності виборчої поведінки діють одночасно, і в результаті індивідуальна виборча поведінка часто проявляється як результат різних мотивів, не обов'язково пов'язаних з однією із згаданих раніше теоретичних моделей інтерпретації механізму партійної ідентифікації. Б. Річардсон пропонує трактувати ставлення виборців до партії як до щільного укладу принципів і поведінки, яка є відображенням рівною мірою: а) його соціальної (групової) позиції; б) досвіду, що нагромаджувався роками, і збагаченому можливістю здійснення більш зрілої і суб'єктивної оцінки політики, що може бути результатом, наприклад, підвищення рівня освіти пересічного виборця; в) прив'язки до певних цінностей, які безпосередньо поєднуються з політикою партії та її виборчими гаслами [7, с. 82 - 83].

Зміна виборчої поведінки (перенесення виборчих преференцій). На початку 1970-х років у Західній Європі було зафіксовано зміни у виборчій

поведінці. Виборці перестали голосувати за партії, з якими себе досить довго ідентифікували (протягом однієї – двох виборчих кампаній), і перенесли свої виборчі симпатії на інші політичні угруповання.

Зміна виборчої лояльності може бути результатом змін у соціальній базі підтримки, традиційно пов'язаній з конкретною політичною партією. В результаті спостерігаємо зміну розподілу голосів між конкуруючими у виборах політичними партіями. Успіх, наприклад, політики Нового курсу в США був пов'язаний із зростанням підтримки Демократичної партії серед робітничого класу, католиків та афроамериканців. Незначний спад підтримки соціалістичних партій в Європі в 1970-х роках (з 30,5 до 29,5 %) пов'язаний із зменшенням частки робітничого класу, що працював на великих промислових підприємствах. У цей період змінювався характер виборчих коаліцій. (Це могло бути результатом, наприклад, участі у виборах нових соціальних груп, які раніше утримувалися від голосування, чи приєднання до партії частини виборців, які голосували за інші партії).

Перенесення виборчих преференцій базується на двох чинниках: зміні джерел підтримки політичних партій; зміні в розподілі виборчих голосів.

Зміна бази партійної підтримки може викликати зміну напрямку партійної політики та її програми. Темпи таких змін залежать від характеру проблем, які намагаються вирішити конкуруючі партії, значення нових політичних питань і реакції партійних еліт на їх появу. Різновиди змін виборчої лояльності можна подати у вигляді критичних і часткових змін. Останні, у свою чергу, поділяються на секторальні та середовищні [10, с. 24].

Критичні зміни стаються не часто. Прикладом можуть бути вибори в Данії 1973 року, в результаті яких парламентське представництво здобули 10 політичних партій. До 1973 року в данському парламенті було представлено в середньому 6 партій. У наступних 8 виборах кількість партій коливалася між 8 та 11. 1973 року з'явилися три нові буржуазні угруповання – Прогресивна партія, Центристські демократи і Християнсько-демократична партія. Разом вони здобули 27 % голосів виборців. Цікавий випадок з Прогресивною партією, створеною 1972 року. Вона здобула 16 % голосів і стала другою парламентською фракцією. Усі стабілізовані партії зазнали суттєвих втрат. Так, Соціал-демократична партія здобула 25 % голосів (1971 року – 37,3 %), Консервативна партія – 16,7 % (1971 року – 9,2 %). 1973 року рівень перенесення виборчої підтримки був найвищим в історії Данії і становив 29,1 %.

Після 1973 року настала стабілізація новосфрагментованої партійної системи. У чергових парламентських виборах брало участь 11 партій, хоч одна або дві з них час від часу втрачали представництво в парламенті (не долали 2 % виборчого бар'єра). Наприклад, комуністи, які від 1979 року не представлені в парламенті. Від 1973 року тут не з'явилося

Юрій Шведа

жодної нової більш-менш помітної політичної партії. Фрагментаризації партійної системи 1973 року сприяв період зміни виборчої лояльності (realignment), який охоплював і вибори 1975 та 1977 років. З 1970-х років вибори супроводжуються певною зміною виборчих голосів, однак у межах політичного укладу, що постав після 1973 року.

У Європі значно частіше спостерігаються часткові зміни виборчої лояльності (тут вирізняють два різні уклади: секторальний і середовищний).

У Німеччині та США відбувалися зміни секторального характеру, пов'язані з переформуванням підтримки однієї чи кількох партій.

У 1970-х роках СДПН у Німеччині здобула підтримку значної частини середнього класу при збереженні потужного впливу серед робітничого класу. Ефектом секторальних змін стало зміцнення виборчої підтримки ХДС, що, при одночасній ерозії лояльності робітничого класу стосовно СДПН, призвело до численних виборчих поразок соціал-демократів.

В США конкретна політична проблема – гарантування громадянських прав „чорної меншини” – стала причиною переорієнтації політичних еліт стосовно цієї проблеми. Прихильники поширення громадянських прав для чорношкірих переорієнтували свою підтримку на Демократичну партію, а противники реформ – на Республіканську.

Сутність секторальних змін проявляється у своєрідному обміні підтримкою між партіями. Одна партія, втрачаючи підтримку частини електорату, знаходить її, здобуваючи підтримку іншої групи виборців. У США так відбувається з обома партіями. Отже, зміна виборчої лояльності загалом не впливає на розподіл голосів.

В Італії зміна підтримки виборцями політичних партій відображає процес середовищних змін (переформувань), які розуміються як зміни соціального оточення політичної системи. Зменшується динамічна експансія певної соціальної групи, особливо професійної. Кількісні (демографічні) зміни пов'язані, як правило, з якісними (різні політичні принципи електорату). В результаті вони можуть впливати на поразку чи успіх політичної партії (коаліції). В Італії після 1945 року фермерський сектор зменшився, тоді як зросли групи великого бізнесу і сфери послуг. Це обумовило скорочення електорату, традиційно зорієнтованого консервативно. Відтак послабилася підтримка консервативних партій (насамперед Християнсько-демократичної).

Середовищна зміна виборчої орієнтації є продуктом змін у соціальній структурі і не піддається контролю еліт. Це може спровокувати певну їх реакцію. Секторальні зміни виборчої лояльності часто стають результатом попередніх змін на рівні еліт, а нерідко й результатом модифікації, здійсненої самими партіями, зорієнтованими на розширення бази підтримки шляхом зміцнення виборчої платформи через додаткові програмові пропозиції, перегляд свого ставлення до певних вимог, раніше навіть для них фундаментальних.

Процес секторальних змін обумовлюється формуванням ефективних зв'язків між свідомістю мас і діяльністю еліт.

У Західній Європі спостерігаємо явище перенесення виборчих переваг між політичними партіями, яке відбувається переважно в межах існуючих сімей політичних партій. Після 1945 року виборча підтримка лівих партій (комуністичних, соціалістичних, соціал-демократичних, екологічних) не зазнала жодних змін і коливається між 40,5 % (від 40,2 % до 40,6 %). Підтримка центристських партій (аграрних і ліберальних) в середньому становила 8,5 % (від 8,2 % до 8,9 % виборчих голосів), а правих – 39 % (від 39 до 38,4 %).

Останнім часом в постіндустріальних країнах спостерігається процес зниження партійної лояльності: слабшає зв'язок між соціальною верствою і конкретною партією, яка була її політичним представником. Така модель зміни виборчої поведінки (realignment) передбачає, що її нестабільність в межах партійної системи є перехідним феноменом. Проявляється вона в період переходу від одного стабільного виборчого періоду до іншого. Модель зниження партійної лояльності стосується переважно змін більш фундаментальних і тривалих, особливо якщо йдеться про їх наслідки. Політичні партії перестають виконувати традиційні функції (наприклад, інтеграції чи мобілізації) і в результаті втрачають контроль над виборчою поведінкою електорату. Ця модель інтерпретації виборчої поведінки призводить до послаблення ролі політичних партій і, зрештою, до заміни їх іншими інститутами, ефективнішими у творенні зв'язків між громадянами і владою. Спочатку цей процес трактувався як початкова фаза зміни виборчої лояльності. Виборці втрачали симпатію до конкретної партії і підтверджували це своїм голосуванням. В результаті поставала нова партійна лояльність. В 1970-х роках цей процес стали трактувати як окремий феномен, пов'язаний з кризою партій, і визнали його як суттєву рису виборчої поведінки [2, с. 233 - 239].

Тут, однак, постає питання: чи слід зниження партійної лояльності трактувати як окрему категорію в процесі дослідження виборчої поведінки? Можливо, стосовно США вона й має певне підтвердження, однак ситуація змінюється, коли предметом дослідження стають партійні системи Західної Європи. Постає питання: коли зміна виборчої поведінки переростає в процес зниження партійної лояльності, які індикатори вказують на кризу партій? І чи справді в Західній Європі спостерігається такий феномен?

Можливо, однак, виявитись, що зниження лояльності стосовно однієї партії є явищем, на загал, тимчасовим. Тим більше, що поява партії нового типу дає можливість частині незадоволеного електорату прихилитися до неї.

Однак теза про кризу „стабілізованих” партій загалом не свідчить про кризу партій як форми організації сучасного електорату.

Література:

1. **Bartolini S., Mair P.** Policy Competition, Spatial Distance and Electoral Instability // West Europe Politics, 1990, vol. 13 (4).
2. **Beck P.** Dealignment. - In.: Electoral Changes in Advanced Industrial Democracies / Ed. by R. Dalton, S. Flanagan, P. Beck, Princeton: Princeton UP, 1984.
3. **Budge I., Farlie D.** Explaining and Predicting Elections, Issue Effect and Party Strategies in 23 Democracies. - London: Allen and Urwin, 1983.
4. **Converse P.** The Concept of a Normal Vote. - In: Elections and the Political Order / Ed by A. Campbell, P. Converse, W. Miller, D. Stokes. - New York: Wiley, 1986.
5. Electoral Change in Western Democracies. Patterns and Sources of Electoral Volatility / Ed by Crewe I., Denver D. - London: Croom Helm, 1985.
6. **Gallagher M., Laver M., Mair P.** Representative Government in Western Europe. - New York: Mc Graw-Hill, Inc., 1992, Part III.
7. **Herbut R.** Systemy partyjne w Europie Zachodniej – ciągłość i zmiana. Studium porównawcze. - Wrocław: Wyd.UWr., Politologia XIX, 1996.
8. **Hofrichter J.** Evolution of Environmental Attitudes in the European Community // Scandinavian Political Studies, 1990, vol. 13 (2).
9. **Katz R.** Preference Voting in Italy: Votes of Opinion, Belonging and Exchange // Comparative Political Studies, 1985, vol. 18 (2).
10. **Key V.** A Theory of Critical Elections // Journal of Politics, 1955, vol. 17.
11. **Lane J., Ersson S.** Politics and Society in Western Europe. - London: Sage, 1987.
12. **Maguire M.** Is There Still Persistence? Electoral Change in Western Europe, 1948 - 1979. - In: Western European Party Systems: Continuity and Change / Ed.by H. Daalder, P. Mair. - London: Sage, 1983.
13. **Parizi A., Pasguino G.** Changes in Italian Electoral Behaviour: The Relationships Between Parties and Voters. - Italy in Transition / Ed by P. Lange, S. Tarrow. - London: Frank Cass, 1980.
14. **Richardson B.** European Party Loyalties Revisited // American Political Science Review, 1991, vol. 85 (3).
15. **Rokkan S.** Citizens, Elections, Parties. - New York: McKay, 1970.
16. **Rose R., Mc Allister I.** Voters Begin to Choose. From closed-class to open elections in Britain. - London: Sage, 1986.
17. **Rose R., Urwin D.** Persistence and Change in Western Party Systems Since 1945 // Political Studies, 1970, vol. 18 (3).
18. **Shamir M.** Are Western European Party Systems Frozen? // Comparative Political Studies, 1984, vol. 17 (1).